

*Pius pietasa*Enea Silvio Piccolomini *pietas*-fogalma és V. László*

„Qui fuit Aeneas, mutato nominis usu
Nil aliud certe, quam Pius, esse potest.”¹

A humanista kortársak, mint például Janus Pannonius, akitől ez az epigramma származik, Vergilius *Aeneise* ismeretében pontosan értették, és evidenciának tekintették Enea Silvio Piccolomini / II. Pius pápánevének megválasztását. Tudták, hogy az egyházfő az eredeti Aeneas nevet, melyet a vergiliusi eposz hatására a szülei adtak neki (a kereszttségben kapott Bertalan nevet sohasem használta) a római hős állandó jelzőjére, a *Piusra*² cserélte fel.³

Piccolomini későbbi életrajzírói közül nem mindenki tekintette olyan evidenciának a Pius és az Aeneas név egy és ugyanazon személyre való utalását, mint Janus Pannonius. Georg Voigt, Piccolomini német biográfusa ugyan megjegyezte, hogy pápáneve megválasztásakor II. Pius „szeme előtt ott lebegett Vergilius Aeneasának képe”, de ezzel el is intézte a kérdést. Megemlítette, hogy gyermekként Piccolomini azt ígérte

* A tanulmány *La pietà di Pio. Ladislao Postumo nella corrispondenza di Enea Silvio Piccolomini* című cikkem rövidített változata. A magyaroktól jól ismert tényeket itt mellőztem, a cikkben talált hibáimat javítottam, és a címét megváltoztattam. Megjelent: *Pio II nell'epistolografia del rinascimento. Atti del XXV Convegno Internazionale (Chianciano Terme-Pienza, 18–20 luglio 2013)*. Ed. Luisa ROTONDI SECCHI TARUGI. Firenze, Franco Cesati Editore, 2015, 23–32.

¹ IANUS PANNONIUS: *Opera quae manserunt omnia I. Epigrammata*. Ed. Iulius MAYER, Ladislaus TÖRÖK. Budapest, Balassi, 2006, 216; „Aeneas, aki volt, megváltoztatta nevét más / nem lehetett nyilván / új neve, mint a Pius.” Ford. KURCZ Ágnes. In: *Janus Pannonius összes munkái*. Kiad. V. KOVÁCS Sándor. Budapest, Tankönyvkiadó, 1987, 196.

² A korábbi hagyományok alapján a gazdag tartalmú vergiliusi *pius* szót a magyar fordítók többnyire a ma már avított hangzású *kegyes* melléknévvel fordítják. Egyéb jelentései (jó, jámbor, istenfélő, vallásos, könyörületes, kegyes szívű, irgalmas stb.) mellett Aeneas jelzőjének legfontosabb tartalmi összetevőjét, a római államvallást gyakorló, az istenek és az ember iránti kötelességeit egyaránt teljesítő, „*insignis pietate vir*” fő jellemvonását fejezi ki (vö. Verg. *Aen.* I. 10). A középkorban és később a keresztény vallásosság egyik legfontosabb erényére utalva a szóban a *jó, irgalmas, könyörületes* tartalom vált dominánssá.

³ Vö. Adriano VAN HECK: *Amator vetusti ritus et obseruator diligens. Stile e modelli stilistici di Pio II*. In: *Pio II e la cultura del suo tempo*. A cura di Luisa ROTONDI SECCHI TARUGI. Milano, Guerini e associati, 1991, 119–132, itt: 127. – A *Pius Aeneasra* lásd Nicholas MOSELEY: *Pius Aeneas*. In: *The Classical Journal* 20 (1925), 387–400; John D. NOONAN: *Sum pius Aeneas: Aeneas and the Leader as Conservator / Σωτήρ*. In: *Classical Bulletin* 83 (2007), 65–91.

játszópajtásainak, hogy ha pápa lesz, Piusnak fogják nevezni,⁴ de erre nem találunk hivatkozást az életrajzíró művében. Gioacchino Paparelli – és az ő nyomán mások – a pápa ún. *Visszavonási bullájában* (*Bulla retractationis*, 1463) szembeállított két névre (*Aeneam reiicite*, *Pium recipite*) és Piccolomini ezzel kapcsolatos magyarázkodására hivatkozva azok eltérő jelentését, szembenállását erősítette meg.⁵ A pápa erről szóló magyarázatait azonban nem tekinthetjük elfogadhatónak, mivel Piccolomini a pogány múltjával szemben emelhető vádak ellen, apologetikus szándékkal írta őket. Arra kérte olvasóit, hogy ne annak az egykori fiatal, civil embernek higgyenek, aki születésekor pogány nevet kapott a szüleitől, hanem inkább az öregnek, a pápának, aki apostoli hivatásában maga vette fel a keresztény nevet.⁶

Piccolomini életének és műveinek egyik legkiválóbb ismerője, Adriano Van Heck a pápanevet a vergiliusi *pius Aeneas* szöszerkezet inverziójaként értelmezte. Rámutatott, hogy Piccolomini apja (Silvius) és nagyapja (Silvius), valamint a saját Aeneas/Pius neve fontos szerepet játszott a humanista életében. Úgy vélte, ez összefügg azzal, hogy Vergilius volt a legkedvesebb, legtöbbet idézett ókori szerzője.⁷ Az Aeneas/Pius névinverzió létrejöttét is Vergilius-ismerete bizonyítékának tekintette, és számos példát mutatott be Piccolomini teátrálisnak látszó Vergilius-utánzó játékaire és tevékenységére (például a Balsena-tavi hajóverseny, a pienzai futóverseny stb.).⁸ Kommentárok és Vergilius-asszociációk nélkül, de hasonlóan érdekes példák olvashatók Giovanni Antonio Campano Pius-életrajzában is.⁹ Van Heck szerint többről volt szó, mint egyszerű példa- vagy modellkeresésről. Mint írja, a vergiliusi Aeneas/Pius fontos inspirálója volt Piccolomininak, és sok esetben választásaihoz és döntéseihez is hozzájárult.¹⁰ Tegyük hozzá, ez a jelenség közös nevékből eredt.

Ismeretes, hogy a középkori etimológiai gondolkodás számára a név (*nomen*) azonos a viselőjével, a szó pedig azzal, amit jelöl, és varázserővel, *omennel* (jóslófunkcióval) rendelkezik.¹¹ A nevek/szavak erejének, etimonjának ismeretében és maguknak a sza-

⁴ Georg VOIGT: *Enea Silvio de'Piccolomini, als Papst Pius der Zweite, und sein Zeitalter*. Berlin, Reimer, 1863, 11.

⁵ Gioacchino PAPARELLI: *Enea Silvio Piccolomini – Pio II*. Bari, Laterza, 1950, 187.

⁶ „[...] seni magis, quam iuveni credite, nec privatum hominem pluris facite, quam Pontificem. Aeneam reiicite, Pium recipite, illud gentile nomen parentes indidere nascenti: hoc Christianum in apostolatu suscepimus. (Aeneas SYLVIUS PICCOLOMINEUS: *Opera quae extant omnia*. Basileae, Henricpetri, 1571, [2°]. Vö. RITÓKNÉ SZALAY ÁGNES: *Aeneas Silvius mint a humanisták megtérésének mintája?* In: „*Nympha super ripam Danubii*”. *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Budapest, Balassi, 2002 (Humanizmus és reformáció 28), 67–68.

⁷ Példaként említjük költeményeit, melyekben 481 Vergilius-locus szerepel. Horatiust összesen 33 locus képviseli, míg a többi forráshelyet ennél kevesebb. (Vö. Eneas Silvius PICCOLOMINEUS postea Pii pp. II: *Carmina*. Ed. Adriano VAN HECK. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1994, *Index locorum*, 227–234.

⁸ VAN HECK 1991, 128.

⁹ Johannes Antonius CAMPANUS: *Pii II. Pont. Max. [...] Vita*. In: PICCOLOMINEUS 1571, [c2^o].

¹⁰ VAN HECK 1991, 128.

¹¹ A témához alapvető művek: Ernst Robert CURTIUS: *Europäisches Mittelalter*. Bern, Francke, 1954², 486–490; Friedrich OHLY: *Vom geistigen Sinn des Wortes im Mittelalter*. In: *Zeitschrift für deutsches Alter-*

vaknak, valamint azok elemeinek egymásra és a valóságra vonatkoztatásával a név, a szó túlmutat önmagán: allegorikus, szimbolikus értelmet nyerhet, és képes megmutatni a jövőt. Az etimológiai gondolkodásról szóló ismeretek alapján úgy látszik, hogy Piccolomininak a nevéhez fűződő sajátos viszonya és ezen alapuló tevékenysége nem szórakozás, nem gondűző játék vagy nevetséges babona volt, hanem a saját neve alapján az irodalmi hőssel, a római Aeneasszal való identifikálódás jegyében létrejött, mélysegesen komolyan vett és hittel átélt életszerep.

„Sum natura pius mollisque et lacrimarum impatiens” – írta a humanista 1445-ben az egyik levelében.¹² Azok az erényei, melyek a *pietas* fogalmában összegződnek, és amelyekkel leginkább kiérdemelte a Pius nevet, a III. Frigyes udvarában mintegy rabként fogva tartott V. (Utószülött) László király iránti érzelmeiben és a gyermek patronálásában, jogainak hirdetésében és védelmezésében mutatkoznak meg. Köztudomású, hogy a királyt csecsemőként anyja, Luxemburgi Erzsébet királyné, Szécsi Dénes esztergomi érsekkel nyilvánosan megkoronáztatta, majd Kottanner Jánosné segítségével, a magyar szent koronával együtt titokban férje unokafivéréhez, Habsburg Frigyeshez Ausztriába vitette. Frigyes, aki akkor még német-római király volt, gyámságába fogadta Lászlót, és szinte rabként őrizte őt. Piccolomini kivételes figyelme V. László személye és életpályája iránt elválaszthatatlanul összekapcsolódott a király országai, Csehország és Magyarország sorsa iránti érdeklődésével, és jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy III. Frigyes titkáraként Közép-Európa problémáinak legavatottabb ismerőjévé, szakértőjévé váljék. Ausztriai tartózkodása idején László személye és helyzete levelezésének mindvégig az egyik legfontosabb témája volt, amelynek egyes részletei Barbara Baldi ismertetéseiben és elemzéseiben jól nyomon követhetők.¹³ Nem tartozik szorosan témámhoz Pius és V. László kapcsolatának teljességre törekvő ismertetése, csupán arra szeretnék rámutatni, hogy a Lászlóval és országával kapcsolatos élményei és felismerései Piccolomini személyiségének lényeges területét érintették, és identitása kialakításához, életcéljai megfogalmazásához, valamint sorsa megvalósításához segítettek hozzá őt.

Harminchét évesen Frankfurtba érkezve Piccolomini élete legnagyobb krízisét élte át, melynek sikeres megoldásához költővé koronázása és a III. Frigyesről felajánlott titkári állás elfogadása, valamint az idegen országban kezdett új élet, új életcélok meg-

tum und deutsche Literatur 89/1 (1958), 1–23. Lásd még Klára PAJORIN: *La funzione e importanza dei nomi umanistici*. In: *Acta conventus Neo-Latini Cantabrigiensis. Proceedings of the eleventh International Congress of Neolatin Studies, Cambridge, 30 Julii – 5 August 2000*. Ed. Jean Louis CHARLET. Tempe (AZ), Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2003, 427–434; PAJORIN Klára: *Janus Pannonius. Nomen atque omen*. Kandidátusi értekezés. [Kézirat.] Budapest, ELTE, 1994, 209 lev.

¹² Aeneas Silvius PICCOLOMINI: *Der Briefwechsel*. I. Abt. *Briefe aus der Laienzeit (1431–1445)*. 1. Bd. *Privatbriefe*. Ed. Rudolf WOLKAN. Wien, Hölder, 1909 (Fontes rerum Austriacarum 2. Abt. Diplomataria et Acta 61. Bd.), 504. Idézi Adriano VAN HECK, in: Enea Silvio PICCOLOMINEUS: *De Europa*. Ed. Adriano VAN HECK. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 2001, 17.

¹³ Piccolomini és V. László kapcsolatának legújabb részletes tárgyalását lásd Barbara BALDI: *„Il cardinale tedesco”*. *Enea Silvio Piccolomini tra impero, papato, Europa (1442–1455)*. Milano, Edizioni Unicopli, 2012, passim.

fogalmazása is hozzájárult. Krízise sikeres legyőzése – úgy tűnik – megtérésével esett egybe.¹⁴ A benne végbemenő fordulathoz erőteljesen feltörő és tudatosodó érzelmei is hozzásegíthették, amelyeket a kisgyermek V. László élete és sorsa váltott ki belőle.

Találkozásukról négy nappal később, Szécsi Dénes esztergomi érseknek írt első levelében (1443. szeptember 16.) számolt be.¹⁵ Grazban, Frigyes sziklás hegyen épült, őrséggel védett várában látta először a gyermeket. Szécsinek írt levele arról árulkodik, hogy ez a találkozás nagy fontosságú volt számára; feltehetően a saját életére és jövőbeli tetteire vonatkozóan is reményt, új célokra irányuló ösztönzéseket merített belőle. Az érseknek írt episztola mívés humanista alkotás, amely már csak művészi értékei miatt is többekhez eljuthatott a címzetten kívül. Piccolomini egyes leveleinek a terjesztéséről nemcsak hívei gondoskodtak, hanem maga a szerzőjük is. A levélíró beszámolt a címzettnek V. László hogylétéről és fejlődéséről, egyszersmind ráirányította a nemzetközi figyelmet a gyermekkirályra és helyzetére.

Levelének legfontosabb célja annak bizonyítása volt, hogy László minden szempontból méltó a trónjára. Piccolomini a gyermek előkelő származására és régi nemzetiségére hivatkozik, és azt állítja, hogy a király a római *gens Iuliából* ered.¹⁶ A két évvel később keletkezett, Szécsi érseknek írt levelében,¹⁷ mely inkább tekinthető orációnak, mint levélnek, ugyancsak ez a legfőbb érve.¹⁸ A római ősökkel büszkélkedő humanista családjában – mint tudjuk – a közvetlen felmenők az *Aeneis*ből vett neveket viseltek, és magukat Aeneastól származtatták le.¹⁹ Lászlónak és a humanistának tehát ugyanaz a római hős, Aeneas volt az őse. Piccolominiban a gyermekkirály már csak emiatt is rokoni érzéseket ébreszthetett. Rokonszenvét növelhette, hogy a saját apja, Silvio is posztumusként született. A gyermek iránti apai érzéseit Ascaniusnak, Aeneas első fiának a képe is feléleszthette benne, akit egyébként – ha nem is egyedül, hanem más ókori hősök fiai mellett – említ a levelében.²⁰ Mint tudjuk, Vergiliusnál Ascaniusnak Iulus volt a vagylagos neve. Eszerint V. Lászlónak Ascanius volt az őse. Iulusszal való rokonsága következtében Iulius Caesart is a *gens Iuliából* származtatták le.²¹ Ascanius/V. Lászlónak tehát minden joga és adottsága megvolt arra, hogy a saját trónjára ülhessen. Egyébként Piccolomini a saját nevének ómene alapján önmagát illetően is ragyogó jövőben reménykedhetett.

A Szécsi érseknek írt levélben azt olvassuk, hogy a kis László, noha csak hároméves, négyévesnek látszik, és koránál magasabb, értelmesebb. A levélíró elragadtatottan ír szépségéről és kedvességéről, királyi méltóságához illő viselkedéséről. Gyönyörködik

¹⁴ RITOÓKNÉ SZALAY 2002, 65–70.

¹⁵ PICCOLOMINI 1909, I/1, 182–187; BALDI 2012, 64–66.

¹⁶ PICCOLOMINI 1909, I/1, 186; BALDI 2012, 112–114.

¹⁷ PICCOLOMINI 1909, I/1, 548–558.

¹⁸ Uo. 556.

¹⁹ Nagypjától kapott apai „vezetékneve”, a Silvius a római herosz második, Laviniával kötött házasságából született gyermekének volt a neve.

²⁰ PICCOLOMINI 1909, I/1, 186.

²¹ Vö. Uo. 186, 556.

a kisfiú erejében és életörömében, mellyel az felülkerekedik sírnivaló sorsán. Örül játékosságának, boldogan figyeli őt, amint egy falovon végiglovagol az aulán.²² Megijedve egy/az etióptól,²³ akit igen csúnyának talált, a gyermek Frigyes ölébe menekült. Az uralkodó boldog volt a bizalmától, mivel – mint megjegyezte – a kisfiú addig még sohasem nézett rá.²⁴ Szavaiból nem nehéz levonni a következtetést, hogy a kicsi László mit érzett nagybátyja iránt.

Piccolominit megrendítette a teljesen árva gyermek sorsa – talán saját elhagyottságát látta benne – és szívében feltört a szánalom, az együttérzés és az irgalom.²⁵ Ezek az érzések az egyik legnagyobb keresztény erény, a *pietas* fogalomkörébe tartoznak, de az ókori *pietas*-fogalom is magában foglalta őket. A keresztény *pietas*nak ma is vállalt prototípusa Aeneas, aki a vállán vitte ki az égő Trójából béna apját, Anchisest, és kisfia, a hirtelen anyátlan árvává vált Ascanius kezét fogva menekült.²⁶ Piccolomini *pietas*-felfogása ellenben, úgy tűnik, ausztriai szolgálata kezdetén nem egészen azonos a keresztény állásponttal. 1445-ben Johann Eich eichstätti püspökhöz írt levelében az ember kötelességeként első helyen a közjó, az állam szolgálatát nevezi meg, valamint – Platónra hivatkozva – a haza és a barátok üdvét, majd ehhez hozzáteszi, hogy az egyház iránt is vannak kötelességeink.²⁷ A keresztény *pietas* – Piccolomini itt megnyilatkozó értékrendjével ellentétben – az Isten iránti tiszteletet és az embertársak iránti könyörületet (*misericordia*) teszi az első helyre.

Az Eichhez szóló említett levelében Piccolomini kétszer is említi Scipio Africanust, aki Cicero *De republicája* 8. könyvében, a *Somnium Scipionis*ban elmondja, hogy mindazokat, akik a haza megmentésén és határai növelésén fáradoznak, külön hely és örök boldogság várja az égben. Ezeknek az embereknek a legfőbb erénye a *pietas* és a *iustitia*. Az előbbiről szólva Cicero arról ír, hogy a *pietas* nagy erény, ha a szülőkre és a rokonokra irányul, de akkor a legnagyobb, ha a hazára vonatkozik.²⁸ Piccolomini Eichhez írt levelében – mint fentebb láttuk – ez a cicerói értékrend jelent meg. Egy másik levele is a *Somnium Scipionis* ismeretéről árulkodik.²⁹ Egy Kaspar Schlickehez írt epigrammájában a *iustitia* és a *pietas* együtt szerepel, olyan erényekként, mint ame-

²² Uo. 183.

²³ Az udvartartáshoz tartozó szerecsen lehetett.

²⁴ Vö. PICCOLOMINI 1909, I/1, 183.

²⁵ Használt terminusai: *commiseratio*, *compatit*, *misericordia* (vö. uo. 184–185).

²⁶ <https://Lexikon.katolikus.hu/jamborsag> (2019. szeptember 6.).

²⁷ Vö. PICCOLOMINI 1909, I/1, 559. Idézi RITÓÓKNÉ SZALAY 2002, 688.

²⁸ CIC *De rep.* VI, 13.

²⁹ Vö. „[...] ego nunquam moriar, etsi corpus vestemque istam carnalem perdidero aut carceris potius locum exivero, patriam mutabo [...] faxit deus, ut in piorum locum deputer.” (PICCOLOMINI 1909, I/1, 536, 183. sz.)

lyek leginkább tanúsítják a lélek égi eredetét.³⁰ A szövegkörnyezet a *Somnium Scipionis* gondolatiságát idézi, sőt az egyik kifejezése (*vincla corporis*) szó szerinti átvétel.³¹

Az irgalmasság és az igazságosság tehát 1445-ben cicerói értelemben tartozott egybe Piccolomini fogalomtárában. A jog, az igazság védelme jegyében született az ugyanabban az évben keletkezett Szécsihez szóló következő episztola, melyben a szerző László érdekeit és jogait védte a császárhoz érkező, királyuk szabadon engedését kérő magyar alattvalóival szemben.³² Leonhard passauai püspöknek írt hosszú levelében is a gyermekkirály jogairól értekezett, és kiállt III. Frigyes mellett. Helyeselte magatartását, és amellet érvelt, hogy László és a koronája mindaddig, amíg országában egyöntetűen el nem ismerik királynak, a nagybátyjánál van a legjobb helyen.³³ A humanista még az után is, hogy László megszabadult fogságából, a költészetről Zbigniew Olesńickinek írt híres levelében (1453)³⁴ is kitért László jogainak védelmezésére, és vádolta a várnai csatában elesett lengyel I. Ulászló ellenkirályt és alattvalóit egykori jogsértésük miatt. Olesńicki korábban vitába szállt Piccolominival, és rámutatott arra, hogy a magyaroknak nem volt más választásuk, mint az, hogy I. Ulászlót koronázzák meg.³⁵ Sajnos az ő levelét és érveit nem ismerjük.

Piccolomini Lászlóról szerzett első benyomásai meghatározó jellegűek voltak későbbi kapcsolatukra. A császárnál őrzött gyermekkirály jövője a humanista szemében egyet jelentett országa várható sorsával, és mindkettőtől félni lehetett. A török Magyarországot elnyeléssel fenyegette, ami egész Európa és a kereszténység számára súlyos veszélyt jelentett. Miután a király 1452-ben kiszabadult a császárrá koronázott III. Frigyes fogságából, és visszaszerezte magyar és cseh trónját, Piccolomini a török elleni keresztes háború szilárd bázisát szerette volna látni benne. Konstantinápoly elvesztése (1453) megerősítette őt abban, hogy az európai birodalmak összefogásával szervezendő török elleni hadjáratban Lászlóra és Magyarországra, „a kereszténység védőbástyájára” vár a legnagyobb szerep. Életét Piccolomini mindvégig figyelemmel kísérte, és sűrűn emlegette őt levelezésében, melyben a törökről szóló témákat gyakran összekapcsolta tapasztalataival és a róla szóló, egyre riasztóbb hírekkel,³⁶ melyekhez nem fűzött kommentárokat, de a véleményét róluk sejteni lehetett. Egyébként az ő korábbi levélpropagandájának – így a Szécsinek címzett két episztolájának – is érdeme

³⁰ „Omnibus est animis numquam mortalis origo: / spiritus ex alta cuilibet arce datur. / [...] / hinc memores facti divinorumque capaces / et iusti multa cum pietate sumus.” (PICCOLOMINI 1994, 65–66, 14. sz., 1–9. sor, kiemelés tőlem).

³¹ Uo. 66, 14. sor. – Vö. „hi vivunt, qui e corporum vinculis tamquam e carcere evolaverunt” (CIC *De rep.* VI, 14).

³² PICCOLOMINI 1909, I/1, 556.

³³ Uo. 562–579.

³⁴ Aeneas Silvius PICCOLOMINI: *Der Briefwechsel III/1. Abt. Briefe als Bischof von Siena*. Ed. Rudolf WOLKAN. Wien, Hölder, 1918 (Fontes rerum Austriacarum 2. Abt. Diplomataria et Acta 68/1), 315–347; Aeneas Silvius PICCOLOMINI: *Pápa vagy zsinat? Válogatott levelek*. Vál. BORONKAI Iván. Ford. Boronkai Iván, Kapitánffy István. Budapest, Magyar Helikon, 1980, 167–190; BALDI 2012, 111–112.

³⁵ PICCOLOMINI 1980, 188–190.

³⁶ BALDI 2012, 199–200.

az a rendkívüli tisztelet, mely a Magyarországon dicstelen emlékű V. Lászlót külföldön övezte.³⁷

Piccolomini a Pius-pápák sorában is második volt a nevével, de héroszi feladatvállalásában, *pius Aeneas*ként is másodiknak érezhette magát. 1462-ben, a török elleni keresztes háború szervezésének lázában a viterbói úrnapi körmeneten az alkancellár által felállított díszletek („apparatus”) közt szimbolikusan mintegy remélt jövőjének képeit villantották fel a rendezők. Az oltáriszentséggel odaérkező pápát királynak öltözött személyek fogadták, akik hízelgő, hősi dalokat énekeltek. A felállított „apparatus” bejárata előtt öt király és egy fegyveres csapat állta el az utat, és a pápa odaérkezésekor két angyalnak öltöztetett ifjú elkezdte énekelni a zsoltárt, melynek a szövegét a *pius* szóval két helyen önkényesen megváltoztatták: „Attollite portas, principes, vestras et introibit rex pius, dominus mundi!”

Ps. 23,7–10.

*Attollite portas, principes, vestras, [...]
Et introibit rex gloriae.
Quis est iste rex gloriae?
Dominus fortis et potens,
Dominus potens in praelio.
Quis est iste rex gloriae?
Dominus virtutum ipse est rex gloriae.*

Pius II papa: Commentarii, 8, 8, 29–36.

„Attollite portas, principes vestras, et introibit rex pius, Dominus mundi!”

Intus apparatu magnifico quinque reges et armatorum cohors [...] auditis angelis: „Et quis est iste rex pius?” responderunt. Et angeli propter Sacramentum, quod Pius in pompa ferebat: „Dominus” – inquit – „potens in orbe.”³⁸

A zsoltár szövegét az ajtónál álló királyok és fegyveresek folytatták: „Et quis est iste rex pius?” Erre ismét a két angyal válaszolt: „Dominus, potens in orbe.” Figyelemre méltó, hogy az *in orbe* helyett a zsoltár szövegében *in praelio* szerepel. Az énekelt zsoltárszöveg parafrázisa az eredetinek, és lefordíthatatlan szójáték található benne. Az eredetiben az Úrnak a jelzője *fortis*, amelyet *pius*ra cseréltek fel, és a *pius* itt egyaránt jelenthet főnevet és melléknévet, attól függően, hogy nagy- vagy kisbetűvel írjuk-e. Második alkalmazásakor a *pius* szó az eredeti zsoltárszöveg *Dominus virtutum* (az erények Ura) kifejezését helyettesítette. E jelenet után a királyok hízelgésnéppé zenével

³⁷ A 15. századi francia történetírás, amelyben László Lancelot néven szerepel, kora egyik legnagyobb uralkodójának tekintette. Táveskűvőjén (1457) ennek megfelelően kivételes pompával fogadták Párizsban az őt képviselő követeket, és halála hírére megtudva, mely még a követek ott-tartózkodásakor, karácsonykor érkezett meg, a francia udvar nem mindennapi pompával gyászolta el. (Lásd CSERNUS Sándor: *Lancelot király és Magyarország mint a Kereszténység védőbástyája*. In: *La civiltà ungherese e il christianesimo. A magyar művelődés és a kereszténység* II. Ed. MONOK István, NYERGES Judit, JANKOVICS József. Budapest–Szeged, Scriptum Rt., 1998, 580–596.)

³⁸ PIUS SECUNDUS: *Commentarii* I. Ed. Ibolya BELLUS, Iván BORONKAI. Budapest, Balassi, 1993, 393.

kísérve hősi dalokat énekeltek a pápa dicséretére. Egy *homo silvester*, vagyis a pápa (akinek megkülönböztető neve volt a Silvio) egy fogoly oroszlánt vezetett, amellyel gyakran harcba bocsátkozott.³⁹ A kijáratnál várként kiépített diadalívet (*arcus triumphalis*) fegyveres katonák ostromolták.⁴⁰ A pápának nem lehetett kétsége afelől, hogy a csodálatos installáció és a Pius névvel/szóval célzatosan felcserélt zsoldárszöveg nem vagy nemcsak az Oltáriszentséget magasztatja, hanem őt magát, aki majd az összeurópai hadak élén II. Pius Aeneasként vezeti övéit a török ellen.

Pius tervezett hadjáratának a kudarca és a pápa tragikus halála jól ismert. Egyesek, akik a pápa életkorára és hadügyekben való járatlanságára gondolva jogosan féltek a vállalkozás kimenetelétől, vagy sértettek voltak, hogy Pius nem őket választotta hadvezérnek, talán megkönnyebbültek halálhírére. Magyarország számára azonban ez a jövőt illetően a legnagyobb tragédiát jelentette. Janus Pannonius, a pápa műveinek kiváló ismerője tragikus halálában is felismerte az elhunyt héroszi voltát. A halálára írt egyik epitáfiuma a *Somnium Scipionist* és abból vett Piccolomini-*locusokat*⁴¹ idéz fel. Az epitáfiumok egyes Piccolomini-helyekkel való hasonlóságai alapján arra lehet következtetni, hogy Janus versének háttérében a közismert Cicero-mű gondolatisága áll. Eszerint azok, akik a földre alászállva, a *pietas*, valamint a *iustitia* erényében tökéletesedve a haza és a közjő szolgálatának szentelték életüket, haláluk után testüket a földben hagyva visszatérnek a csillagok közé az égbe.

„Cum totus *petit astra* Pius, de praesule tanto
indignata sibi est terra manere nihil;
sed frustra conata animam retinere volucrem
hic cupido pressit corpus inane sinu.”⁴²

* * *

³⁹ PIUS SECUNDUS 1993, 393. Itt betöltött jelentését nem ismerjük. Danténál a gőg, erő és világi hatalom jelképe (Inferno, I. 47). Cikkem olasz kiadásában a szerkesztő, Luisa Secchi Tarugi a jegyzetbe hozzátette, hogy valószínűleg a nemeai oroszlánnal való küzdelemre, szimbolikusan pedig a barbárság (azaz a török) elleni harcra utalt a jelenet. Az evidens értelmezést köszönöm.

⁴⁰ PIUS SECUNDUS 1993, 393–394. Vö. II. *Pius pápa feljegyzései*. Ford. BELLUS Ibolya, BORONKAI Iván. II/2, 7. Budapest, Balassi, 2001 (Történelmi források II), 360.

⁴¹ IANUS PANNONIUS 2006, 231, 394. sz. Vö. PICCOLOMINI 1994, 201, 126. sz., 22. sor: „tuus celi spiritus astra petit”; PICCOLOMINI 1994, 74, 19. sz., 1–2. sor: „Tullius Arpinas tegor hic, sed corpore tantum, / parsqe mei melior, spiritus astra tenet”; PICCOLOMINI 1994, 100, 37. sz., 9–10. sor: „nunc lateranensi iaceo tumulatus in ede, / ossa tamen, non hic nunc animam repetas”.

⁴² Az epigramma idézve: PAJORIN Klára: *Enea Silvio Piccolomini politikai eszméi és az első magyar humanisták*. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, 2001, tom. 7, fasc. 1, 93–97. „Mínthogy a csillagos égbe repült pápánk, Pius immár, / Így zugolódik a föld: vajh mi marad neki most? / S mert elszálló lelkét nem tarthatta magánál, / Most csak sóváran zárta be porhüvelyét.” Ford. HEGEDŰS István. In: JANUS PANNONUS 1987, 209.

KLÁRA PAJORIN

La pietà di Pio

Ladislao V, re Postumo dell' Ungheria
nella corrispondenza di Enea Silvio Piccolomini

Il nome papale Pio II scelto da Enea Silvio Piccolomini non esprime un contrasto con il nome originario del pontefice, ma piuttosto il mezzo per impersonarne il ruolo eroico e adempire al suo destino. Il nuovo nome favorì l'identificazione del Piccolomini con il *pius Aeneas* virgiliano e lo spinsero a indire la crociata contro i Turchi. *Pietas* e *iustitia* (virtù del ciceroniano *Somnium Scipionis*) sarebbero alla base dell' interesse del Piccolomini per la sorte Ladislao Postumo.